

Никола Станковић
ЈУГОСЛОВЕНСКА ВОЈСКА
ВАН ОТАЏБИНЕ 1941–1948.

Уредник
Зоран Колунџија

Рецензенти
Проф. др Мира Радојевић, дописни члан САНУ
Др Милан Терзић

На корици:
„Пред Кеопсовом пирамидом у Африци – Египту
са својим друговима и водичима, на камилама.
– Дана 16. VII 1941. године у Каиру“.
(Колекција Милицава и Љубице Васовић)

На полеђини:
Заседање југословенске емигрантске владе.
(Колекција Александра Узелца)

Никола Станковић

ЈУГОСЛОВЕНСКА
ВОЈСКА
ВАН ОТАЏБИНЕ 1941–1948.

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

ПРЕДГОВОР

Последњи чин из живота Краљевине Југославије на светској и европској историјској позорници оличен је у емигрантској делатности њених политичких и војних представника, након што су напустили тле Отаџбине, услед брзог војног слома. Нераскидиво срасли, политички и војни део емигрантског апарата, ипак нису завређивали подједнаку пажњу историчара који су се бавили проучавањем овог раздобља, тзв. „последњег чина“ из живота југословенске краљевине, будући да је примат добијала политичка димензија изгнаничког деловања, док је војни аспект био само узредно научно обрађиван, бивајући својеврсни „привезак“ политичкој слици, чији је и сам оновремени развој био условљен циљевима међународне политике. Из наведеног произлази, да је неједнака заступљеност у историографској продукцији у погледу војног и политичког залагања емигрантске владе имала свој природни склад и стога била сасвим разумљива, поготово ако се имају у виду капацитети и крајњи донети владе на војном пољу. Парцијална обрада ове теме ипак није изостала, може се чак тврдити да су њени резултати неопходна основа за целовито истраживање. Истраживачки рад историчара старије генерације (Душан Пленча, Веселин Ђуретић, Бранислав Глигоријевић, Војислав Павловић) базирао се на општим, углавном спољнополитичким приликама тога доба и дотицао проблематике војске у изгнанству, само у домену у коме је она улазила у сферу општих међусавезничких односа. Резултате истраживања историчара млађе генерације одликовала је конкретизација тј. усредсређеност на посебне сегменте, који су сачињавали војни напор емигрантске владе. Ради се најпре о др Бојану Димитријевићу, који се темељно бавио активностима југословенског краљевског ваздухопловства након априлског слома и напуштања државне територије. Сакупљање добровољаца у иностранству (Канада, Јужна Африка) ради попуне редова војске у избеглиштву, било је предмет интересовања и научно је обрађено у два засебна чланка, Весне Ђи-

кановић и Иване Божовић у *Војноисторијском гласнику*. Рад ових аутора дао је изузетан допринос у наведеним пољима, те се с правом може рећи да би се без резултата њиховог истраживачког рада, јако тешко напредовало у правцу формирања представе о свеукупном војном залагању избегличке владе. Упркос свему, не постоји оправдање за непостојање једне монолитне одреднице (монографије) која ће нас снабдети сазнањима о војном фактору у иностранству, предочавајући нам све елементе које он садржава, околности под којима се развија, изазове који му се намећу. Вредносно обезвређивање теме овог рада, био је један од разлога њеног занемаривања, било са идеолошко-политичког становишта или пак становишта накнадне памети. Каква год била реконструисана слика југословенске војске ван Отаџбине у научном смислу, не смемо је третирати као да није постојала, већ смело прионути на истраживање. Поменути принцип обраде примарно политичке димензије, док јој војна секундира и служи само како би је додатно разјаснила, одлучио сам да искористим, само у супротном смеру. Пермутујући ова два приступа. Концентришући се на војни елемент, политичким ћу се служити како би објаснио његов развој у хронолошком и егзистенцијалном смислу, тежећи да подробно испитам све његове одлике, којима ће политички контекст у погледу реалног времена, дати смисао. Сам наслов рада сматрам за најпогоднији од сваке друге алтернативе, као методолошки најоправданији. Превасходно уважавајући особити карактер војске у избеглиштву, а то је њен географски полицентризам, тј. размештеност широм савезничке ратне и државне територије. Иако ове трупе добијају свој званични формацијски назив 10. јуна 1942, при оснивању посебне „Команде југословенских трупа на Блиском истоку“, њени поједини делови не налазе се на простору Блиског или Средњег истока (који заиста јесте тежиште свих војних ангажовања у назначеном хронолошком оквиру), али ипак са њоме чине целину у органском смислу. Каснија промена назива Команде, тј. оснивање „Одељка Врховне команде“ за обављање послова везаних за оружану силу у егзилу, стално циркулисање и размештање трупа на одређеној територији према сврси намене и другим разлозима, упућује да ради избегавања конфузије ове трупе објединимо под оваквим насловом. Хронолошки оквир рада протеже се од одласка државног апарата у емиграцију

до 1948. године, до када постоје трагови присуства југословенске краљевске војске на Блиском и Средњем истоку у специфичном, организованом војном поретку. Рад се заснива на објављеној (*Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941–1943*, Dokumenti, priredio Bogdan Krizman, Beograd–Zagreb 1981; *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1943–1945*, Dokumenti, priredio Branko Petranović, Beograd–Zagreb 1981; *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, том XIV, knjiga 1, Beograd 1981; *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, том XIV, knjiga 2, Beograd 1983; *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, том XIV, knjiga 4, Beograd 1985) и необјављеној грађи Архива Југославије из фонда Емигрантске владе Краљевине Југославије (АЈ – 103), затим на грађи Војног архива из фонда Архива емигрантске владе, из кога је неколико коришћених докумената интегрални део наведених Зборника, док је остатак коришћене грађе до сада необјављен. У циљу што прецизнијег навођења докумената, до сада необјављене грађе из Архива Југославије, уз фонд и јединицу описа наћи ће се и фолијација, уколико је назначена на поједином документу, као и евентуални број странице. Једна фасцикла Војног архива из фонда Архива емигрантске владе (к-349, ф. 4), није сређена на нивоу докумената, у недостатку те ближе одреднице, напомена ће садржати само број фасцикле и по потреби наслов појединог документа. Напослетку, рад се базира на необјављеној грађи Архива Хуверовог Института Стенфорд Универзитета (Hoover Institution Archives). Наиме, на папирима из заоставштина Драгише Николе Ристића и Божицара Пурића. Поред оверених преписа докумената који се тичу југословенског краљевског ваздухопловства из периода 1941–1942. године и збивања у војсци на Средњем истоку, углавном по смени ђенерала Душана Т. Симовића са места председника краљевске владе, чију ће аутентичност поред броја фасцикле сведочити спецификације самих докумената услед недостатка било какве нумерације, заоставштина Драгише Н. Ристића садржи и дневничке забелешке у рукопису. При позивању на тврдње изнесене у тим редовима, напомене ће имати прописану форму, предочену аутору од стране представника Архива Хуверовог Института приликом уступања материјала, као и број странице рукописа, које је приликом бележења означио

сам аутор. Како не би нарушили његову изворну особеност, уз број странице стајаће и напомена о којој целини рукописа се ради. Будући да је капетан Д. Н. Ристић, приликом вођења дневника, направио пресек и бројеве страница од одређеног момента поново бележио од броја један. На овај начин ћемо избећи могуће подударање страна при навођењу, које се могу водити под истим бројем, а да једна са другом немају никакве везе. Документи из заоставштине Божицара Пурића представљају два исцрпна извештаја пуковника Миодрага К. Ракића, односно „Каирске афере“, врло уредно састављена, са означеним бројевима страница. Издања *Службених новина* Краљевине Југославије у раздобљу 1941–1945. године, омогућавају прецизно детерминисање хронологије сваког службеног иступа југословенске владе и дају нам увид у ратни пут официра њене војске, путем обзнане наименовања, унапређења, ражаловања, дисциплинских мера, одликовања итд. Спорадична обавештења о појединим официрима омогућавају нам и да их лоцирамо у току вршења дужности, исто важи и за *Записнике са седница Министарског савета Краљевине Југославије 1941–1945* године, с тим што нам записници предочавају и финансијске издатке намењене војсци. Скенове фотографија припадника оружане силе ван Отацбине, садржане у колекцији породице Васовић, до сада непознате широј јавности, аутору је љубазно уступио на коришћење господин Братислав Станковић из Сиднеја, заједно са фотографијама из своје приватне архиве. Уз њих, рад ће употпунити и колекција фотографија капетана Станислава Рапотца, чије је скенове, уз фотографије докумената и предмета из породичне ризнице аутору на коришћење уступила његова пасторка, госпођа Александра Кели из Сиднеја. Посебну захвалност у овом домену заслужују и господа Саво Ковачевић из Мелбурна и Рој Жижих из Сиднеја, који су са мном такође несебично поделили колекције својих уснух предака, Младена Сојевића и Добросаву Жижиха. Свесрдну подршку у овом аспекту пружио ми је о. Саша Радоичић из Сиднеја. Велики допринос за садржину ове књиге припада и господину Александру Узелцу из Сиднеја, који ми је на располагање ставио скенове предмета из своје импозантне збирке. Захваљујући доброты господина Милана Вончине из Идрије, ову књигу употпуниле су и фотографије из колекције његовог оца Феликса. Напослетку, желео бих да госпођи

Вери Кошчици из Сиднеја упутим изразе искреног поштовања и најдубље оданости, јер је са мношћом поделила читаву заоставштину свога оца. Једна фотографија из британских „Империјалних ратних музеја“ (Imperial War Museums) такође је нашла своје место међу страницама ове књиге. Прегршт извора дневничког и мемоарског типа, као и литература, служи нам да оживотворимо историјску слику, јер истргнувши живот из историје, ми је онеспособљавамо да уопште постоји. Читава галерија, пре свега војних лица, али и других савременика својим портретима намениће да буду извесне упоришне тачке, на којима ће почивати наше разумевање ове теме, пружајући нам увид у међусобне односе, услове живота, читав систем вредности и начела, који само документи не могу да открију, већ једна људска, динамична повезаност. Још једна од методолошких карактеристика рада јесте покушај да се на одређеним пресецима – пресудним разделницама успостави паралела са избегличким искуством Краљевине Србије, које је водило представнике државе кроз недаће и након слома априлског отпора Краљевине Југославије. Ретроспектива ове врсте нужна је – додатно ће објаснити начин функционисања, побуде и што је најважније – међусавезничке односе. Посебни акценат на међусавезничким односима јесте стога што су исти диктирали ритам животног пулса војске ван Отаџбине, подређујући је најбуквалније сопственим интересима, начинивши је продуктом сопствене милости. Изложене концепције треба да послуже за што систематичније сагледавање живота оружане силе у избеглиштву.

ЕПОПЕЈА ИЗГНАНИХ РАТНИКА: ИЗАЗОВИ ИЗБЕГЛИШТВА СА РЕТРОСПЕКТИВОМ ОД ДВАДЕСЕТ ГОДИНА

Избегличко и ратно искуство Краљевине Србије стечено у Великом рату, претходило је југословенском уједињењу 1918. године и оставило трајни печат на нараштаје који су га проживели, уобличавајући будуће политичке и војне концепције у свести политичара и војника, који су као експоненти државе у југословенску заједницу унели победничко српско ратно наслеђе, као параметар на основу кога ће се понашати у будућности и заснивати своје планове у домену начина функционисања војне силе и одбране земље. Међутим, за разлику од друштва, државе и војске Краљевине Србије, карактеристике новонастале Краљевине Југославије, нису биле истоветне природе. Након недовршене консолидације југословенске државе и незалечених ратних разарања на њеном организму, за нешто више од две деценије, пред елите које су извојевале победу у Првом светском рату и руководиле се својим науком из тога доба, испречио се нови рат, у околностима потпуно другачијим него што су оне биле пре нешто више од двадесет година, како на унутрашњем, тако и на спољном плану. Нужно је успоставити паралелу између сваког аспекта емигрантског деловања, поступно и упоредо сагледати контекст и потенцијале са којима се имало рачунати приликом два изгнаничка искуства. Наиме, пре него што је била приморана на повлачење пред непријатељским здруженим снагама, војска Краљевине Србије имала је за собом две блиставе победе. Прву, сопствену али и савезничку победу у рату, када се у ноћи између 15. и 16. августа, код Текериша, сукобила са аустроугарском 5. армијом, коју је до 20. августа потпуно потукла на планини Церу. Затим, другу када је 3. децембра 1914. отпочео противнапад српске 1. армије и

у басену реке Колубаре сломио Аустроугарски фронт. принуђена да се повуче, српска војска је у иностранство успела да оде у јачини од око 150.000 људи, на ту цифру треба додати још 20.000 цивилних избеглица. Уз владу и Круну, у егзилу су се обрели и народни посланици, професори универзитета, припадници политичких партија и државни чиновници.¹ Насупрот томе, одговорни чиниоци у политици и војсци, по избијању новог светског рата, нашли су се у вишеструко усложњеним околностима, тј. условима које нису могли упоредити са већ проживљеним недаћама.

Влада која је положила заклетву 27. марта 1941. године, имала је концентрациони карактер, што значи да је окупљала представнике Срба, Хрвата и Словенаца у јединственој коалиционој влади. Ова чињеница, сама за себе довољна је да је означимо као нетипичну за парламентарни живот Краљевине Југославије, коме је било својствено пре одсуство заједништва у парламентарној пракси, неголи сврставање свих политичких и националних странака у јединствени фронт. Још атипичнијом чинило је то што је на своме челу имала једног ђенерала. Први пут после смрти краља Александра I Карађорђевића, војска је самостално, а не кроз његову личност испољила свој утицај на збивања у југословенској краљевини, тиме што је извршила пуч и 27. марта 1941. године збацила широко омрзнути намеснички режим и прогласила краља Петра II Карађорђевића за пунолетног. Овим чином, војска је ставила до знања своје претензије да утиче на курс државне политике, показујући да ће се при спровођењу свога утицаја без двоумљења користити и револуционарним, превратничким методама. Овакви назори војске биће предзнак за њено понашање у надалежећем периоду. Извршиоци двадесетседмартовског пуча преузели су све полуге власти, постављајући своје присталице на кључне позиције, почевши од председништва владе до командних позиција ваздухопловства, гарде и Двора, што је транспарентно алудирало какво је место у вођењу државне политике војска себи наменила. Поред представника војске, као општепризнати научни ауторитет пред домаћом и страном јавношћу, ауторитет који је међу Србима, Хрватима и Словенцима уживао неподељени углед, састав владе употпунио је и профе-

¹ Андреј Митровић, *Србија у Првом светском рату*, Београд 1984, 109, 113–114, 259, 276.

сор Слободан Јовановић, председник Српског културног клуба. Пун састав владе гласио је: Председник министарског савета Симовић Т. Душан, потпредседник министарског савета Мачек Владко, потпредседник министарског савета Јовановић Слободан професор универзитета, министар саобраћаја Јевтић Богољуб, Министар грађевина Куловец Фран, министар иностраних послова Нинчић Момчило, министар просвете Трифуновић Милош, министар социјалне политике и народног здравља Грол Милан, министар без портфеља Крек Миха, министар шума и рудника Куленовић Џафер, министар без портфеља Смољан Бариша, министар финансија Шутеј Јурај, министар трговине и индустрије Андрес Иван, министар пошта, телеграфа и телефона Торбар Јосип, министар унутрашњих послова Будисављевић Срђан, министар пољопривреде Чубриловић Бранко, министар без портфеља Гавриловић Милан, министар војске и морнарице и заступник министра физичког васпитања народа армијски ђенерал Илић Богољуб, министар без портфеља Бањанин Јован, министар без портфеља Даковић Марко, министар снабдевања и исхране Косановић Сава, министар правде Марковић Божидар.² Из приложеног састава владе може се на први поглед уочити да је, будући концентрациона, нужно изразито хетерогена, да се састоји од представника три нације, девет политичких партија, војног фактора који је, притом, у сопственој структури имао драстичних подвојености, што наводи на закључак да су је чинили елементи супротстављених тенденција, сваки са својим посебним интересом, који није морао допринети кохезији државног апарата као монолита, већ сасвим супротно – начинити га потпуно фрагментираним. На изложене подвојености треба додати и тињајући анимозитет између цивилног и војног дела државне структуре уопште, чији континуитет можемо пратити још из Краљевине Србије од времена Балканских ратова и Првог светског рата. Када се овако сви чиниоци државне политике класификују у широком временском контексту, долази до пуног изражаја њихова мозаична, ванредно сложена слика. Са оваквим одликама, Краљевина Југославија дочекала је напад немачког Рајха на своју територију 6. априла 1941. године. Услед брзог продирања непријатеља на готово свим фронтovima у току априлског рата, почела се разматрати евакуа-

² *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, London, utorak 19. avgusta 1941. god, broj 1, 1.

ција носилаца државног суверенитета из земље. На 13. седници министарског савета одржаној на Палама 13. априла 1941. године, председник владе, ђенерал Душан Симовић напоменуо је да је поставио армијског ђенерала Данила Калафатовића за начелника штаба Врховне команде и рекао: „Учиниће се све што се може за одржање фронта. Врховна команда предвидила је линију Црна Гора–Албанија–бос.[анске] планине, Неретва, али сматра да Краљ и влада морају бити на мање истакнутом положају и у могућности да се, ако се укаже потреба, уклоне из земље, како би се сачувао континуитет државе.“³ Док је овакав став изнео на седници министарског савета, председник владе ђенералу Калафатовићу издао је наређење у коме га је поред сугерисања о успостављању погоднијих линија одбране овластио да због ситуације у Хрватској и Далмацији одмах затражи примирје од непријатеља „како би се добило у времену и олакшала ситуације војске“, а да није консултовао своје колеге у влади о овом поступку. Већина министара сазнала је за ову директиву тек 15. априла, тако да ће она остати предмет спора и након рата, у смислу сагласности и обавештености министара и тумачења распона овлашћења датих начелнику штаба Врховне команде, тј. инсистирању да се радило о овлашћењу за склапање примирја, а не потписивање капитулације.⁴ Венерал Калафатовић, као и штаб Врховне команде, пали су у ропство у Сарајеву, где је начелник штаба овластио пуномоћнике који ће потписати уговор о примирју (шеснаестог априла). Били су то бивши министар спољних послова Александар Цинцар – Марковић и ђенерал Радивоје Јанковић, који су 17. априла изјутра, отпутовали из Сарајева за Београд.⁵ У згради бившег чехословачког посланства извршено је потписивање текста примирја под насловом „Одредбе о извршењу примирја између Немачке и југословенске оружане силе“, чији је први члан недвосмислено формулисао склопљено примирје као безусловну капитулацију, којој ће уследити одвођење припадника оружане силе Краљевине Југославије у ратно заробљеништво.⁶ С обзиром на муњевити

³ Записници са седница Министарског савета Краљевине Југославије 1941–1945, приредили Комнен Пијевац, Душан Јончић, Јавно предузеће Службени лист СЦГ, Београд 2004, 8–9.

⁴ Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941*, knjiga 2, Beograd 1982, 437–443.

⁵ *Isto*, 458.

⁶ *Isto*, 463.

след догађаја и одвијање ратне стварности на фронтovima, ситуација се чинила безизлазном. Целокупни државни апарат (Круна, влада и војска), поучен искуством из Првог светског рата, одлучује се да напусти земљу, како би се сврстао у један табор заједно са британским савезницима и имао изгледа да очува државни континуитет и останком у борби против сила Осовине заслужи да по завршетку рата на мировној конференцији, бар унеколико буде у могућности да одлучује о својој судбини. Њ. В. Краљ Петар II Карађорђевић 14. априла 1941. налазио се у манастиру Острог, где му је изјутра у девет и двадесет часова капетан I класе Драгиша Ристић пренео поруку председника владе ђенерала Душана Симовића да се „што пре укрца у авион и крене за Грчку“.⁷ Краљ се упутио на летилиште у Никшићу, у авион укрцао у 12:45 часова, у пратњи министра Двора Радоја Кнежевића, заступника Првог ађутанта Миодрага К. Ракића, свог личног лекара др Светозара Моачанина и ваздухопловног капетана I класе Драгише Ристића и отиснуо у изгнанство следећим правцем лета: „Никшић–Подгорица–Вирпазар–Отрантски канал–Крф–Паралитна–Превеза–Патрас–Коринт–Мегара–Атина“, посаду авиона чинили су мајор Душан Софиљ, капетан III класе Иван Доминико, потпоручник Богдан Јовановић и механичар Фрањо Интихар. У два часа после подне југословенски суверен стигао је у летилиште Паралита, у пола четири авионом кренуо за Атину где је стигао у петнаест до пет после подне, одакле је аутомобилом продужио до Строфилон Кифисија где је са пратњом смештен у једној вили (петнаест километара од Атине).⁸ Исте вечери посетио га је грчки краљ Ђорђе са принцем Павлом. Влада је 14. априла путовала за Никшић, одакле се евакуисала 15. априла 1941. Укрцана на три бомбардера, одлетела је у Грчку, спустивши се на аеродром Агринон. Одатле су председник министарског савета ђенерал Душан Симовић, министри Момчило Нинчић, Слободан Јовановић, Милош Трифуновић, ђенерал Богољуб Илић, Миха Крек и Франц Сној, одмах продужили пут за Атину. Остатак владе, преноћио је у Агринону, да би се наредног дана возом и бродом упутио најпре у Патрас, а затим у Атину, где су пристигли у ноћи 16. апри-

⁷ Дневник пуковника Миодрага К. Ракића ађутанта краља Петра II Карађорђевића, приредио Момчило Павловић, 27. март 1941, 70 година касније, зборник, Београд 2012, 209.

⁸ Исто, 210.

ла.⁹ Уз саму владу, у авионе укрцао се и извесни број политичара, који нису имали званичну функцију у том тренутку, тзв. цивилних избеглица, чиновника и државних службеника, те припадника министарских породица, њихових рођака и пријатеља. Затечена сломом, тетуралујући се још дуго под контузијом брзог војног пораза и распада државе, за време док је била у земљи, влада није учинила апсолутно никакав организовани напор како би припаднике своје оружане силе извела из земље. Једине формације које су иоле организовано напустиле југословенско тле, јесу оне, које су биле задужене за евакуацију и заштиту краља, владе и дела државне имовине. Дакле, у питању су првенствено припадници ваздухопловства, који су поред морнаричких јединица имали највише изгледа за повлачење и наставак борбе, имајући у виду прилично бесперспективно војно стање на копну тј. немогућност да се изврши било какав копнени пробој, будући да је Краљевина Југославија била окружена непријатељским државама изузев Краљевине Грчке. Недостатак било какве директиве за одступање, надоместила је самоиницијатива оличена у пожртвованости официра и војника да наставе с пружањем отпора. Јединице стациониране у тадашњој Јужној Србији (Македонији) као и у непосреднијој близини грчке границе запутиле су се у једином могућем правцу који је обећавао излаз из земље. Управо ту, преласком њених државних граница, почиње њихова емигрантска епопеја. Сећање активног ваздухопловног официра Неђељка Плећаша, вивидно манифестује стање духова: „Рекао сам им да смо, због моменталне ситуације на бојишту, принуђени да напустимо своју отаџбину и да рат наставимо заједно са својим Савезницима, као што је то учинила српска војска у Првом рату. Подвукао сам да ми никога не присиљавамо да са нама иде, али да ми немамо право да их ослободимо њихове заклетве. Пришли су ми неколико обвезника из Македоније и извинили се што из разних разлога морају да остану у земљи. Међутим, на моје велико задовољство, велика већина војника, сви кадровци, решили су да иду са нама. Тако је наша Пета ваздухопловна група, са својом помоћном четом, била једина јединица југословенске војске, која је у пуном саставу стигла на Средњи Исток. Нашој чети се пред грчком границом придружила радионица Треће ваздухопловне базе, под коман-

⁹ Записници са седница Министарског савета Краљевине Југославије 1941–1945, 9.

дом инжењера капетана Жике Поповића, и са нама даље одступала.“¹⁰ Бивши народни посланик и познати велешки четнички војвода, Василије Трбић, забележио је како је тих дана при путовању кроз Македонију, на потезу између села Пискупије и Подгорја изгледала једна разнородна избегличка колона у одступању, састављена од педесетак војника језерске флоте са Охридског језера, петнаестак официра „активних и резервних из разних сухопутних станица“ као и преко стотину цивила, међу којима је било доста жена са децом.¹¹ Обавештење које је југословенском суверену саопштио грчки краљ, такође поткрепљује тезу о војничкој неорганизованости оних који су пристизали, концизно сведочећи недостатак било каквог војничког поретка и потенцијале непредатог људства: „Ујак ме је обавестио да је знатан број наших војника успео да пређе грчку границу али да су сви из разних јединица и веома неорганизовани. Пошто су Немци снажно нападали крећући се према југу великом брзином, изгледало је немогуће да се те југословенске трупе реорганизују на време да би могле бити употребљене за борбу.“¹² Први званични иступ владе који се тицао извлачења војске из земље уследио је тек 16. априла 1941, сада већ из емиграције. У југословенском посланству у Атини, издато је наређење морнарици која се налазила у Боки Которској да одмах исплови и дође у Грчку.¹³ У ствари, прецизније речено, наређено је свим ратним бродовима у Боки да се ставе под команду команданта енглеске флоте, која је дошла у Боку. Истовремено, агонија Грчке попримала је све драматичнији изглед, њене трупе у заједници са енглеским снагама укљученим у одбрану, биле су такође приморане на евакуацију из земље. Сходно томе, југословенски изгнаници, на челу са својим политичким представницима, уточиште су морали тражити на другом месту и наставити свој пут. Осамнаестог априла у осам часова изјутра, у месту Скараманга, у хидроавиону су свој пут наставили краљ Петар II, председник владе ђенерал Душан Симовић са супругом, министар иностраних послова Момчило Нинчић са супругом и си-

¹⁰ Неђељко Б. Плећаш, *Ратне године 1941 – 1945*, Дирфилд Бич, Флорида 1983, 18 – 19.

¹¹ Војвода Василије Трбић, *Мемоари*, Књига II, Београд 1996, 164.

¹² Живот једног краља, *Мемоари Петра II Карађорђевића*, Београд 1990, 137.

¹³ Богољуб С. Илић, *Мемоари армијског генерала 1898/1942*, приредио Миле С. Бјелајац, Београд 1995, 209 – 210.

ном, министар војске и морнарице армијски ђенерал Богољуб Илић са супругом, потпредседник владе професор Слободан Јовановић, министар Двора Радоје Кнежевић, заступник Првог ађутанта пуковник Миодраг Ракић, краљев лични лекар др Моачанин, шеф кабинета председника владе Николић са супругом, резервни потпуковник Симовић и ваздухопловни капетан I класе Драгиша Ристић. У Александрију су слетели у тринаест часова, да би се након два сата задржавања запутили на александријски аеродром и укрцали на један четворомоторни авион (сви осим резервног пуковника Симовића, шефа кабинета Николића и његове супруге) и одлетели правцем Александрија–Порт Саид–Лидо. На аеродром у Лиду авион је слетео у осамнаест часова и педесет минута, одакле се кренуло даље аутомобилима за Јерусалим, где се приспело око осам часова и тридесет минута увече. Краљ, министар Двора Кнежевић, пуковник Ракић и др Моачанин смештени су у двор енглеског високог комесара Палестине.¹⁴ Већина југословенских избеглица која се повлачила из Грчке пред нацистичком офанзивом, није се домогла сигурног уточишта. Одговорност за њихову судбину представљала је предмет спора међу савременицима. Министар војни ђенерал Илић, у својим сећањима наводи број од око хиљаду људи у логорима јужне Грчке, као и то да је за трошкове њихове евакуације, југословенском војном изасланику у Атини пуковнику Келеру, дао милион динара. Келера оптужује да је „као велики Хрват и франковац“ био више него пасиван при отправљању повереног му задатка.¹⁵ За овакво држање, сумњичи га и војвода велешки Василије Трбић речима: „Тако је Келер упутио на Пелопонез све официре и војнике, који су се њему јавили и од њега тражили помоћ. У пристаниште Каламата није стигао ни један енглески брод. Ту су Немци заробили све наше официре и војнике који су се тамо затекли, осим једног малог броја, који су успели да погоде једну трошну грчку лађу, која је требало да их превезе до острва Крита.“¹⁶ На седници министарског савета одржаној 6. V 1941. Момчило Нинчић известио је присутне колеге да је поднео указ о пензионисању послани-

¹⁴ Дневник пуковника Миодрага К. Ракића, ађутанта краља Петра II Карађорђевића, *нав. дело*, 212.

¹⁵ Б. С. Илић, *нав. дело*, 210–211.

¹⁶ Војвода В. Трбић, *нав. дело*, 171.

ка Вукчевића на Криту, јер је напустио Крит остављајући своје сународнике да се сами сналазе. Министар финансија Јурај Шутеј у исти мах саопштио је да је на Пелопонезу заробљено око 1.400 избеглица, те да се успело спасити свега њих двадесет.¹⁷ Дилема ко сноси одговорност за неуспелу евакуацију, војни или цивилни фактор емигрантског апарата, субверзивни елемент унутар њега, или пак незаинтересованост релевантних британских органа и њихова листа приоритета у датом тренутку, није више оптерећивала југословенску владу. Снаге сила Осовине, својим муњевитим продором запечатиле су судбину овог у перспективи потенцијално изразито корисног резервоара људства за формирање јединица у иностранству. Непредате јединице и ефективни постепено су почели пристизати на тло савезничке ратне територије, тј. на простор Блиског и Средњег истока, настављајући борбу без ичијег наређења. Командант 2. хидропланске групе, поручник бојног брода Владета Петровић, обавестио је команданта Боке Которске ђенерала Кузмановића и свог претпостављеног, команданта 3. хидропланске команде капетана Пикла, да са својом групом хидроавијатичара намерава да се повуче у Грчку и настави с пружањем отпора. Исте вечери (петнаестог априла) извршене су консултације међу официрима и војницима, расподељене посаде и за вођу изабран поручник Петровић. У току ноћи извршене су припреме за лет седам хидроплана Do-22 (Дорнијер) из 20. и 25. хидроескадриле. Истовремено, са идентичним побудама, пут Грчке отиснула се посада подморнице „Небојша“ под командом поручника бојног брода Ђорђа Митровића, као и моторне торпиљерке „Кајмакчалан“ и „Дурмитор“ под заповедништвом капетана Ивана Керна.¹⁸ У пет часова изјутра 16. априла 1941. године полетело је из Боке седам хидроплана, њих пет (309, 307, 311, 308, 302) стигло је на Крф неопштећено у касним послеподневним часовима. Хидроплан 306 због губитка оријентације морао се вратити у Боку, док је хидроплан 313 морао извршити спуштање услед прегревања мотора. У току истог дана, хидроплан 306, а затим и хидроплан 312 и 313 полећу у правцу острва Крф, где ће се придружити својим ратним другови-

¹⁷ Записници са Министарских седница Краљевине Југославије 1941–1945, 20.

¹⁸ Dr Bojan Dimitrijević, Milan Micevski, Predrag Miladinović, *Jugoslovensko pomorsko vazduhoplovstvo 1918–1991*, Beograd 2004, 208.

ма. Прелет није успео да изврши једино авион ДоН 304, који се морао вратити назад због лошег времена. Припадници 1. хидрогрупе предвођени поручником бојног брода Павлом Жупаном, одлучили су да изврше истоветни подухват, пет посада је узлетело (на располагању су имали четири хидроавиона Sim XIV–Н и Hankel He–8). Међутим, само посада поручника фрегате Александра Марковића успела је да се придружи групи Дорнијера на Крфу. Две посаде 11. хидроескадриле следиле су исти наум. Седамнаестог априла полетели су авиони Sim XIV–Н и 169 Hankel 8. Први се због отказа електро-инсталација морао вратити, док је потоњи слетео у Патрас на Пелопонезу. Седамнаестог априла група хидроплана Дорнијер одлетела је са Крфа за Патрас, где су им се придружили хидроплани Sim XIV бр. 157 и Hankel бр. 192. Најзад, седамнаестог априла, група од десет југословенских хидроавиона са комплетним посадама запутила се за Саламину где је стигла истог дана у осамнаест часова. Лоша ситуација на фронту изискивала је да ове јединице убрзо наставе свој ратни пут. Двадесетог априла, група од девет хидроавиона је одлетела на Крит (хидроплан 313 остао је у Саламини због хаварије мотора) и спустила се у залив Суда на Криту. Ту је авион Hankel He–8 бр. 192 морао бити предат британској команди због застарелости и немогућности да прелети Медитеран. Чланови његове посаде расподељени су на преосталим хидроавионима. Двадесетдругог априла у осам и тридесет часова изјутра, југословенски хидроплани полетели су за Египат, заједно са једним британским официром који је имао задатак да светлосним сигналима браниоцима Египта да знак да се ради о пријатељским авионима. После више-часовног лета над отвореним морем, хидроавиони су слетели у место Абукир (23 километра североисточно од Александрије). Приликом слетања хидроплан 302 бива оштећен 35%. Пет дана касније у Абукир је слетео и хидроавион 313 из залива Суда, од тада (27. април 1941) можемо сматрати фазу повлачења југословенских ваздухопловаца из земље као окончану. У Абукиру обрело се укупно девет хидроавиона (осам До–22 и један Sim – XIV–Н) и 29 летача.¹⁹ На седници министарског савета одржаној 30. IV 1941. председник владе ђенерал Душан Симовић изјавио је да су једна подморница, два торпедна чамца и осам хидроавиона стигли у Александрију, уз

¹⁹ Isto, 209–213.